

Валерія Литвин, канд. екон. наук, доц.¹, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк, Україна,
Наталія Корольова, канд. екон. наук² 1 – e-mail: vchena_rada@donnuet.edu.ua;
2 – e-mail: natalie.korolyova@gmail.com

ФАКТОРИ ОЩАДНОГО ПРОЦЕСУ ТА НАПРЯМКИ ЙОГО АКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Valeriya Lytvyn, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof.¹, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Donetsk, Ukraine,
Nataliya Koroliova, Cand. Sc. (Econ.)² 1 – e-mail: vchena_rada@donnuet.edu.ua;
2 – e-mail: natalie.korolyova@gmail.com

DETERMINANTS OF SAVING PROCESS AND WAYS TO INTENSIFY IT IN UKRAINE

Мета. Мета статті полягає у розвитку концептуальних основ формування ефективної ощадно-інвестиційної політики уряду на основі аналізу й урахування всього комплексу факторів ощадного процесу.

Методика. У процесі дослідження використано методи теоретичного узагальнення і порівняння, аналізу і синтезу, дедукції (для уточнення змісту поняття «ощадний процес»), системний підхід, метод формалізації (для обґрунтування типології факторів заощаджень), методи статистичного аналізу (для оцінки рівня заощаджень в Україні та їхньої достатності для фінансування споживацьких витрат населення за відсутності потокового доходу), методи порівняння та аналогії (для аналізу та узагальнення вітчизняних і світових тенденцій впливу різноманітних факторів на ощадну поведінку домогосподарств), метод логічних узагальнень (для обґрунтування пріоритетних напрямків активізації ощадного процесу в Україні)

Результати. На підставі проведеного дослідження запропоновано нову типологію факторів ощадного процесу, яка передбачає їхній поділ на економічні, неекономічні, формальні та неформальні і ґрунтується на інституціональній методології. Цю типологію подано у вигляді матриці. Врахування розглянутих факторів під час розробки інструментарію державної ощадної політики сприятиме підвищенню її ефективності.

Наукова новизна. Удосконалено методологічний підхід до визначення факторів формування та використання заощаджень домогосподарств в Україні, який, на противагу існуючим, дозволяє обґрунтувати цілісну концепцію активізації ощадного процесу в Україні з урахуванням неекономічних факторів формального та неформального характеру.

Практична значущість. Отримані результати спрямовано на вирішення проблеми ресурсного забезпечення економічного зростання та розвитку економіки України на основі поглиблення ощадного процесу.

Ключові слова: ощадний процес, фактори заощаджень домогосподарств, культура споживання-заощадження.

Перспективи подальшого соціально-економічного розвитку України та підвищення добробуту її громадян тісно пов'язані із можливостями ресурсного

забезпечення зазначених процесів. Необхідність відповідного інвестування потребує пошуку потенційних джерел покриття інвестиційних потреб суб'єктів національної економіки. В умовах обмеження зовнішніх «інвестиційних уливів», великого інфляційного ефекту додаткової грошової емісії особливої актуальності набуває проблема мобілізації внутрішніх ресурсів – заощаджень домогосподарств. Адже саме вони відіграють вирішальну роль у формуванні ресурсної бази фінансування сталого економічного зростання та розвитку у багатьох країнах світу.

Незважаючи на те, що протягом останніх років в українській економіці норма заощаджень відповідає усталеним світовим тенденціям (20% ВВП), має місце невідповідність між обсягами заощаджень та інвестицій, ресурсний потенціал заощаджень домогосподарств фактично нереалізований. Слід відмітити незадовільну структуру накопичень домогосподарств: переважання неорганізованих заощаджень в їхньому загальному обсязі; превалювання банківської форми збереження коштів; низьку питому вагу страхових і пенсійних заощаджень в обсязі організованих форм останніх, що не дозволяє сформувати довгострокові інвестиційні ресурси; надто високий рівень доларизації накопичень (42%), який є наслідком недовіри населення до національної грошової одиниці. За розрахунками деяких експертів, величина неорганізованих потокових заощаджень домогосподарств сьогодні наближається до обсягу ВВП України [1, с. 188].

За таких обставин, спроможність держави покращити ситуацію на ринку заощаджень, створити сприятливе інституційне середовище для перетворення неорганізованих їх форм на організовані на основі реалізації науково-обґрунтованої ощадно-інвестиційної політики дозволить закласти фундамент міцної ресурсної бази довгострокового сталого розвитку економіки України.

Отже, всебічний аналіз процесів формування та стимулювання накопичень домогосподарств як важливої складової національних заощаджень виявляється особливо актуальним на цьому етапі соціально-економічного розвитку країни.

Окремі аспекти поставленої проблеми досліджували російські й українські вчені: О. Ватаманюк, О. Гаршина, В. Гесць, В. Гуртов, Н. Дорофєєва, Ю. Кашин, Б. Кваснюк, Т. Кізіма, В. Леонов, Ю. Мелехін, М. Олексієнко, Я. Петренко, М. Савлук, С. Панчишин, О. Шохін та ін.

Аналіз наукових публікацій з проблем теорії та практики заощаджень свідчить про те, що питання формування накопичень домогосподарств і стимулювання ощадного процесу в Україні за сучасних умов ще не знайшли належного відображення в науковій літературі. Тому теоретичне обґрунтування цілісної концепції активізації ощадного процесу в Україні, що є метою цього дослідження, набуває актуальності та великого практичного значення.

Як уже було зазначено, сучасна ситуація на ринку заощаджень домашніх господарств України характеризується цілою низкою негативних тенденцій. Гіперінфляція 1992-1993 років знищила грошові накопичення населення і виявилася настільки руйнівною, що навіть після двадцяти років незалежності України заощадження її населення становлять лише 44% (2012 р.) їхнього обсягу 1991 року. А такий показник достатності заощаджень для життєдіяльності населення,

як забезпеченість споживацьких витрат громадян грошовими нагромадженнями становить 1,3 місяця, тобто фінансувати потокові витрати за рахунок заощаджень за відсутності потокового доходу українці зможуть лише протягом 40 днів (громадяни Німеччини – протягом 3-х років, Японії та Франції – 4-х, США – 5-ти років, українці в 1990 р. могли протягом 1-го року) [2, с. 101-103].

За оцінками експертів, на руках у населення України знаходиться більше, ніж 400 млрд грн. Це неорганізовані заощадження, які не працюють на економіку країни. У той же час, обсяг готівки поза банками становить 185 млрд грн, а питома вага готівкової національної валюти в структурі грошової маси – 27-30% за норми 8-10%. Отже, залучення навіть половини обсягу готівкових заощаджень населення у господарський обіг дозволило б значною мірою переорієнтувати вітчизняну економіку на внутрішній інвестиційний ресурс і значно поживавити ощадний процес у країні.

До речі, зазначимо, що в літературі зустрічається неоднозначне трактування терміну «ощадний процес». Отже, постає необхідність визначення змісту цього поняття.

Систематизація підходів до трактування ощадного процесу дозволяє розглядати його як:

- елемент суспільного відтворення, пов'язаний зі створенням і перерозподілом частини національного доходу, який не використовується на потокове споживання (макроекономічний підхід);
- процес свідомо організованого заощадження коштів суб'єктами в різних організаційно-юридичних формах (мікроекономічний підхід);
- сукупність відносин, що формуються між суб'єктами господарювання з приводу акумулювання і трансформації грошових ресурсів в інвестиції, перетворення вкладених коштів на нову вартість, а також використання одержаного прибутку або розподілу одержаних доходів (політекономічний підхід).

Утворення та примноження заощаджень є складним процесом, у межах якого правомірно виділити декілька взаємопов'язаних етапів (стадій):

- 1) етап акумулювання грошових коштів населення, в ході якого здійснюється їхнє залучення для інвестування;
- 2) етап власне інвестування, в ході якого відбувається перетворення грошових ресурсів (заощаджень) на капітальні блага (інвестиції);
- 3) етап перетворення вкладених коштів на приріст капітальної вартості, в ході якого відбувається перетворення інвестицій на нову вартість (капітал);
- 4) етап створення прибутку, в ході якого досягається кінцева мета заощадження – отримання доходу в майбутньому.

Найбільш складною на цей момент для української економіки є проблема реалізації першого етапу – акумулювання грошових коштів населення, перетворення неорганізованих форм заощаджень на організовані.

Вирішення проблеми потребує комплексного підходу, з урахуванням особливостей суб'єктів, функцій, форм заощаджень, мотиваційного механізму ощадної поведінки домогосподарств, стимулів і факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Серед сучасних підходів до дослідження заощаджень населення виділяють 4 основні типи: економічний, соціологічний, економіко-психологічний та інституціональний. Так, у межах економічного підходу вчені концентрують свою увагу на механізмі впливу економічних факторів (доходу, інфляції, відсоткових і податкових ставок, зайнятості та ін.) на ощадний процес.

Особливістю економіко-соціологічного методу є виділення соціологічних факторів заощаджень як пріоритетних.

Для економіко-психологічного підходу характерним є акцент на аналізі психологічних передумов прийняття рішень суб'єктами щодо заощаджень. Представники інституційного напрямку розглядають багатогранний вплив соціально-інституціональних факторів на ощадний процес, уперше аналізуючи роль довіри, суспільної думки, звичок, культурних традицій, інститутів родини та шлюбу, релігії тощо у формуванні ощадних уподобань домашніх господарств.

На основі узагальнення та систематизації зазначених підходів і підґрунті інституціональної методології, все різноманіття факторів, що впливають на ощадну поведінку населення, доцільно поділити на економічні та неекономічні, виділивши в їхньому складі підгрупи формальних і неформальних факторів, які наведено на рисунку 1.

Економічні фактори впливають переважно на можливість, а неекономічні – на бажання домашніх господарств заощаджувати. Формальні фактори регулюються законодавством і є жорстко детермінованими; неформальні визначаються в ході еволюції економічних і неекономічних інститутів і не регламентуються законом.

Отже, економічні формальні фактори, визначаючи можливість домогосподарств заощаджувати, формуються законодавчо та одночасно являють собою інструменти державного впливу на ощадну активність суб'єктів. Економічні формальні фактори впливають на економічні неформальні, які підсилюють або послаблюють стимул домогосподарств до заощаджень.

Серед неформальних неекономічних факторів доцільно виділити культурні, суспільно-політичні, демографічні, психологічні, які наведено на рисунку 1. Їхня роль у формуванні ощадної поведінки домогосподарств істотно зростає в умовах переходу соціально-економічних систем до постіндустріальної стадії розвитку.

Розміри соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати і пенсії, прожиткового мінімуму, допомоги з безробіття тощо) і трансфертних платежів	Е	Потоковий наявний дохід
Галузеві тарифні сітки оплати праці	К	Відсоткові ставки за депозитами
Умови оподаткування	О	Відсоткові ставки за кредитами
Митна політика держави	Н	Темп інфляції
Тарифи на товари природних державних монополій (енергоносії, вода, житлово-комунальні послуги)	О	Валютні курси
Лімітування цін на товари першої необхідності	Н	Назбиране багатство (вартість чистих активів домогосподарств), у тому числі наявність товарів тривалого користування
Система гарантування організованих форм заощаджень населення	О	Економічні очікування відносно динаміки:
Облікова відсоткова ставка	М	– цін і наявності товарів і послуг;
Норми обов'язкового резервування депозитів	І	– доходів.
Лімітування рівня відсоткових ставок	Ч	Заборгованість за отриманими кредитами
Кредитні стелі	Н	Прибутковість інвестицій
Селективна кредитна політика	І	Рівень безробіття
Портфельні обмеження	Ч	Рівень розвитку системи соціального забезпечення
Протидія корупції та легалізації доходів, одержаних нелегальним шляхом	Н	Рівень розвитку фінансових ринків
	І	Доступність споживних товарів і послуг
ФОРМАЛЬНІ	ФАКТОРИ	НЕФОРМАЛЬНІ
Конституція	Н	I. КУЛЬТУРНІ
НПА*, які регулюють роботу всіх рівнів системи освіти і проблеми фінансової грамотності населення	Е	1. Звичай, традиції, соціальні норми й установки, суспільна думка, виховання, світогляд, масова свідомість, стереотипи мислення
Сімейний кодекс і НПА, які регулюють відносини родини і шлюбу	Е	2. Культура споживання/заощадження
НПА, які регулюють банківську таємницю	К	3. Фінансова культура (у тому числі фінансова грамотність, фінансова освіта)
НПА про політичний устрій	О	4. Цінність інституту родини і шлюбу в суспільстві
НПА, які регулюють діяльність церковних організацій	Н	5. Довіра
НПА, які регулюють діяльність благодійних організацій	О	6. Соціальна відповідальність економічних суб'єктів
НПА, які регулюють відносини приватної власності	О	7. Цінність інституту релігії в суспільстві
НПА, які регулюють народжуваність	М	II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
	І	1. Політична стабільність
	Ч	2. Безпека
	Н	3. Захищеність приватної власності
	І	4. Державно-приватне партнерство
		III. ДЕМОГРАФІЧНІ
		Стать, вік, рід занять, національність, освіта, склад родини, вік появи першої дитини, місце проживання тощо
		IV. ПСИХОЛОГІЧНІ
		1. Особливості психології людей
		2. Характер джерела доходу (постійний / випадковий, активний / пасивний тощо)

Рисунок 1 – Фактори формування і використання заощаджень домашніх господарств

* НПА – нормативно-правові акти

Джерело: складено авторами

Необхідність дослідження неекономічних факторів заощаджень домогосподарств, на наш погляд, продиктована такими основними передумовами:

- глобалізацією та прискоренням усіх соціально-економічних процесів, що потребує підвищення якості інтеграційних зв'язків між інституційними елементами, в тому числі через урахування факторів неекономічного характеру;
- створенням нових інститутів, принципів, цінностей, норм і установок, що змінює змістовне наповнення системоутворювальної функції заощаджень;
- переплетінням, підсиленням органічної єдності матеріальної і духовної сфер, що обумовлює неможливість дослідження економічних феноменів, у тому числі заощаджень домогосподарств, у відриві від соціокультурних і соціально-психологічних факторів.

Під впливом неекономічних факторів (виховання, світогляду, моралі, громадської думки, моральних норм, традицій, звичаїв) формується відносно стійка сукупність прийнятих у суспільстві моделей споживацької поведінки, що є формою прояву культури споживання/заощадження – специфічної сфери життя людей, в якій реалізуються споживацькі смаки та переваги. Такий підхід дозволяє глибше осмислити взаємозв'язок і взаємозалежність ощадної поведінки населення від соціокультурних передумов, у тому числі феномену споживацтва, який виник відносно нещодавно.

До речі, саме сформована в розвинених країнах світу культура споживання/заощадження обумовила становлення там феномену споживацтва, прямим наслідком якого стало безпрецедентне падіння норми особистих заощаджень у наявному доході з 15-17% на початку 1990-х до 2-4% у першому десятилітті ХХІ століття [3, с. 37].

Перехід до споживацької моделі життя широких мас населення прийнято пов'язувати із початком ери масового виробництва 50-х рр. ХХ ст. – епохи «фордизму».

Завдяки спрощенню доступу до кредитних ресурсів звичайні люди в США отримали можливість покупати дорогі товари, що раніше були для них недоступними. Поступово жити скромно стало не престижно, ідеї помірності (стриманості) втратили колишній авторитет. На їхнє місце прийшли деградаційні цінності споживацтва.

Економічний зміст категорій «споживання» та «заощадження» отримав нове соціальне та культурне наповнення, що дає підстави деяким дослідникам визначати ці поняття як виключно культурні феномени.

Механізм споживацького кредитування відкрив майже необмежені можливості для фінансування потреб, що збільшувалися. Борг домашніх господарств значно виріс протягом 1999-2010 рр., перевищивши дохід кінцевого використання на 1/3 у США, Іспанії, Японії, наполовину – у Великобританії, Канаді, Кореї, Португалії, на 2/3 – в Австралії та Швеції, вдвічі – в Норвегії та Ірландії, втричі – у Данії та Голландії [4, с. 73].

Прямим наслідком деградаційних цінностей споживацтва стало істотне падіння норми особистих заощаджень в доході домогосподарств розвинених країн у цей період. У США, Канаді, Данії, Норвегії, Португалії, Фінляндії рівень персональних заощаджень знизився до від'ємних значень. У цих країнах

набуло розповсюдження явище, що отримало назву «антизаощадження» (“dissaving”) – фінансування поточного споживання за рахунок кредитних ресурсів.

У такій ситуації домашні господарства не тільки не створюють заощадження для майбутнього споживання, а й частково «забирають» їх з майбутніх періодів.

Отже, відбувається становлення нової системи ціннісних орієнтацій особистості – вибіркового відношення людини до матеріальних і духовних цінностей із засобами оцінки їхньої значущості, виражених в моральних принципах та ідеалах, нормах, установках.

Таким чином, видозмінюється культура споживання-заощадження. Елементи соціокультурної спадщини передаються з покоління в покоління та зберігаються в суспільстві, соціальних групах протягом тривалого періоду часу за допомогою традицій. Прикладом того, як неекономічні фактори сприяють формуванню організованих форм заощаджень населення може служити культивування традиції створення накопичень в західних областях України, де до 40-х рр. ХХ ст. вважалося обов’язковою нормою зберігати гроші у банку. Це віталось як владою, так і суспільством [5, с. 138].

Більш високий рівень довіри до фінансових інститутів у західних областях порівняно зі сходом України зберігся і дотепер. Трансформацію звичок поведінки в соціальні норми ілюструє ухилення від сплати податків – звичка, яка з моменту початку ринкових перетворень виникла як результат невинувато тяжкого податкового тягара. За двадцятирічну історію незалежності України вона трансформувалася в настанову масової свідомості: «податки сплачує той, хто не знає, як цього можна уникнути» [6, с. 73].

Звичка приховувати доходи перетворилася на негласну соціальну норму, що виправдовує антиподаткові дії, що стало однією з причин переходу особистих заощаджень в неорганізовані форми.

Серед неекономічних факторів, що істотно впливають на ощадну поведінку населення, слід зазначити інститути релігії, а також родини та шлюбу. Релігія виховує людину на принципах стриманості, морального та бережливого відношення до об’єктів матеріального і духовного світу, а значить, мотивує індивіда до збільшення накопичень.

Падіння цінності інституту родини та шлюбу у суспільстві також сприяє ощадній пасивності суб’єктів. Адже ступінь соціальної відповідальності самотньої людини за економічні результати своїх дій значно нижчий, ніж у людей, які мають дітей. Як зазначав видатний економіст Й. Шумпетер, «зі згасанням русійної сили, якою виступав родинний мотив, часовий горизонт бізнесмена звужується, грубо кажучи, до очікуваної тривалості життя. І тому в нього не буде такого бажання, як раніше, продовжувати заробляти, заощаджувати та інвестувати... Він приходить до антиощадної схильності духу і з все більшою готовністю підтримує антиощадні теорії, які свідчать про світоглядну короткозорість» [7, с. 545].

Аналізуючи неекономічні фактори формування заощаджень, не можна не зупинитись ще на одному – політичній стабільності. Вона сприяє зниженню фрагментарності ощадного процесу, підвищує його передбачуваність. Часта

зміна влади та політичні потрясіння підсилюють дискретність мобілізації заощаджень домогосподарств, підривають довіру до фінансово-кредитної системи, викликаючи збої у функціонуванні останньої. Так, в умовах політичної нестабільності люди менше заощаджують, а те, що вдається назбирати, вкладають у непродуктивні форми – ювелірні вироби, золото або предмети розкоші.

Означені тенденції залежності ощадної поведінки домогосподарств від неекономічних факторів характерні і для сучасної України.

Аналіз впливу запропонованих груп факторів на мотиви, стимули та, в кінцевому підсумку, рівень заощаджень українських домогосподарств дозволяє визначити основні причини ощадної пасивності населення в країні:

- макроекономічна та політична нестабільність;
- погіршення фінансового стану та економічних очікувань населення після кризи 2008-2009 рр.;
- недостатній розвиток фінансового посередництва, високі ризики вкладання коштів у фінансові активи;
- падіння довіри домогосподарств до фінансових інститутів;
- низький рівень фінансової грамотності населення, його недостатня інформованість щодо різноманіття фінансових інструментів, відсутність культури інвестування заощаджень у багатьох поколіннях;
- недосконала система державних гарантій збереження та повернення коштів;
- розповсюдження феномену «споживацтва»;
- падіння цінності інституту родини та шлюбу в суспільстві.

Отже, пріоритетами ефективної ощадно-інвестиційної політики українського уряду, на наш погляд, мають стати: формування ощадно-споживацької ідеології та культури, підвищення надійності систем захисту організованих заощаджень, розвиток фінансового посередництва та фінансових інструментів.

Становлення нової системи ціннісних орієнтацій особистості, що формуватимуть культуру споживання/заощадження українських домогосподарств – процес складний і тривалий, ініціювання якого може і має взяти на себе держава. У зв'язку з цим потребують першочергової уваги неекономічні формальні фактори активізації ощадної поведінки населення та пошук механізмів їхнього вдосконалення. Мова йде про нормативно-правові акти, що регулюють усі рівні системи освіти та проблеми фінансової грамотності населення, відносини родини та шлюбу, банківську таємницю, політичний устрій держави, діяльність релігійних і благодійних організацій, відтворення населення та ін.

Фактори формування і використання заощаджень домашніх господарств наведено на рисунку 1.

Для підвищення рівня фінансової грамотності населення України важливо визнати пріоритетність проблеми на державному рівні та з цією метою вирішити такі завдання:

- розробити та затвердити національну стратегію і програму підвищення фінансової освіти населення;
- створити державну установу – Державний комітет з проблем фінансової поведінки населення, функціональним призначенням якої стане формування

ощадної культури, розповсюдження антиспоживацької ідеології, організація щоквартальних досліджень динаміки обсягу та структури заощаджень, ощадних настроїв домогосподарств, їхнього відображення у ЗМІ; розробка та впровадження заходів щодо підвищення фінансової грамотності населення, зокрема, програм оволодіння навичками роботи з фінансовими інструментами, створення інтерактивного центру щодо взаємодії зі споживачами фінансових послуг;

- забезпечити отримання громадянами безкоштовних консультацій від незалежних фінансових консультантів з питань особистих фінансів;

- використовувати усі канали масових комунікацій, методи соціального маркетингу для формування ощадної ідеології та культури в українському суспільстві;

- об'єднати зусилля держави, бізнесу та суспільства з метою підвищення фінансової освіти населення, поширення доступу громадян до ринку фінансових послуг;

- проводити державну соціальну політику, спрямовану на підвищення цінності родини та шлюбу в українському суспільстві.

Інший блок невирішених проблем – недостатній рівень розвитку фінансового посередництва та впровадження різноманітних фінансових інструментів. У цьому плані ефективними, на наш погляд, стануть такі заходи:

- 1) стимулювання створення та підтримки функціонування інвестиційних фондів. Інвестування платежів зі страхування життя в активи інвестиційних фондів на основі введення полісів пайового страхування життя. Цей фінансовий інструмент успішно зарекомендував себе у країнах Західної Європи та Балтії. Він забезпечить більшу дохідність інвестицій, ніж стандартні договори страхування. При цьому кошти страхувальника не зазнають підвищеного інвестиційного ризику;

- 2) поширення діяльності недержавних пенсійних фондів шляхом започаткування податкового стимулювання пенсійних внесків – вилучення їх з тієї бази, що підлягає оподаткуванню. Однак інвестиційний дохід, що перевищує встановлену суму, доцільно оподатковувати як зароблений;

- 3) розвиток інституцій страхування. Для цього слід забезпечити збереження вкладених коштів у разі можливого банкрутства страховика. З цією метою необхідно: законодавчо врегулювати механізми виконання зобов'язань перед страхувальниками у випадку банкрутства страховика життя шляхом викупу проблемних компаній акціонерами інших страховиків життя або передачі зобов'язань перед клієнтами страховика-банкрута іншим операторам ринку; ініціювати створення гарантійного фонду страховиків з метою забезпечення отримання грошових коштів страхувальниками за договорами, незалежно від долі тієї чи іншої компанії;

- 4) поширення практики застосування державних цінних паперів як дієвого фінансового інструмента залучення вільних грошових коштів населення за посередництвом не тільки банків, а й кредитних спілок, поштово-касових відділень, фінансових посередників, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній. У зв'язку з цим доцільним є: а) надання державним цінним паперам для фізичних осіб додаткової економічної функціональності, наприклад,

можливості оплати навчання у вищих навчальних закладах за рахунок коштів, нарахованих суб'єктові під час погашення державних облігацій визначених серій; б) запровадження різноманітних видів державних цінних паперів із різними термінами обігу, гнучкими схемами нарахування доходу та умовами погашення (облігацій із гарантованою доходністю, щомісячною виплатою відсотків, інфляційно-індексованих, звільнених від оподаткування, накопичувальних на дітей, із можливістю подання до погашення в будь-який момент та ін.);

5) упровадження якісно нового фінансового інструменту – сертифікатів будівельно-ощадних кас (БОК), що прискорить формування будівельних заощаджень. До переваг такого інструменту можна віднести: відсутність необхідності першого внеску та документального підтвердження джерел походження доходів під час одержання житлового кредиту, альтернативу важкодоступному іпотечному кредиту, низький відсоток за кредитом (не більше 3%), державну підтримку у формі преміювання набираних коштів, високий ступінь надійності вкладів;

б) податкове стимулювання розвитку фінансових інструментів. В Україні сьогодні одні інвестиційні доходи (від операцій з акціями, облігаціями) підлягають оподаткуванню за ставкою податку з доходів фізичних осіб, інші (відсотки за депозитами та депозитними сертифікатами, доходи від державних облігацій, казначейських зобов'язань) – ні. Це обумовлює нерівні умови для розвитку окремих фінансових інструментів. Т.О. Кізіма зазначає: «Звільнення від оподаткування інвестиційних доходів у сучасних економічних умовах для дрібних власників дозволить підвищити дохідність інвестицій для таких осіб і зробить їх привабливою альтернативою, на котру, як правило, зважають громадяни» [8, с. 17-18];

7) створення Асоціації ліцензованих фінансових посередників (АФП) з підрозділами за групами: банкіри, страховики, біржові маклери та ін. [9, с. 17-18]. Доцільно законодавчо закріпити право на діяльність фінансового посередництва тільки особам – членам Асоціації, встановити пряму фінансову (солідарну) відповідальність за дії своїх членів. Ця відповідальність повинна бути застрахована в надійних страхових компаніях. У результаті члени Асоціації стануть особисто регулювати та контролювати діяльність фінансових посередників і виключати з членства тих, хто створює для інших небезпеку.

Рівень довіри населення до фінансових інститутів прямо залежить від гарантування збереження та повернення набираних ними коштів. Навіть прийняття Закону України від 23.02.2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [10], згідно зі ст. 26 якого кожному вкладнику гарантується відшкодування коштів за вкладами у розмірі не менше 200 тис. грн, не відновило рівня довіри більшості населення до фінансово-кредитних установ. Отже, з розвитком фінансового посередництва доцільним є поетапне реформування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: по-перше, в напрямку усунення обмежень щодо повернення коштів вкладникам, визначених чинним Законом; по-друге, в напрямку поширення державних гарантій на заощадження, розміщені в небанківських установах (недержавних пенсійних фондах та інвестиційних інститутах, зокрема, кредитних спілках). Слід взяти до уваги той

факт, що в економіках із низьким рівнем фінансової грамотності домашніх господарств підвищення лімітів гарантій не завжди сприяє значному притоку організованих заощаджень до фінансової системи в результаті слабкої інформованості масових вкладників про зміни, які відбулися. Тому не виправдано лояльні умови гарантування можуть послабити ринкову дисципліну та, навпаки, привести до скорочення обсягу організованих заощаджень.

Для сталого розвитку фінансового посередництва в Україні доцільним є вдосконалення системи внутрішнього фінансового моніторингу фінансово-кредитних установ із застосуванням підходу, заснованого на ризиках. Це дозволить значно підвищити ефективність виявлення незаконних фінансових операцій і попереджати можливі збитки, а також підвищити фінансову стійкість і надійність фінансово-кредитної установи для вкладників.

Висновки. Під впливом факторів інституціонального середовища змінюються мотиви та стимули щодо формування заощаджень домашніх господарств. Економічні та неекономічні, формальні і неформальні фактори впливають на мотиваційний механізм, який є ядром прийняття рішень суб'єктами щодо формування заощаджень. Науково-обґрунтований вибір інструментів державного регулювання ощадного процесу з урахуванням всього комплексу факторів формування та використання заощаджень обумовлює відповідну ефективність ощадно-інвестиційної політики уряду. Пріоритетами такої політики в Україні мають стати: формування антиспоживацької ідеології та культури, підвищення надійності системи захисту організованих заощаджень, розвиток діяльності фінансових посередників, удосконалення їхнього внутрішнього моніторингу, впровадження різноманітних надійних фінансових інструментів з метою трансформації неорганізованих форм заощаджень населення в організовані, реалізація державної соціальної політики, спрямованої на посилення цінності сім'ї та шлюбу в українському суспільстві.

Перспективи подальшого дослідження проблеми заощаджень вбачаються в аналізі всього різноманіття факторів і механізмів їхнього впливу на ощадний процес в Україні із застосуванням методів економіко-математичного моделювання.

Список літератури / References:

1. Гаршина О. Влияние экономического кризиса 2008-2009 годов на сберегательную деятельность украинских домохозяйств / О. Гаршина // Актуальные проблемы экономики. – 2010. – № 5 (107). – С. 181-188.
Garshina, O. (2010), "Impact of the economic crisis of 2008-2009 on Ukrainian households saving activity", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5 (107), pp. 181-188.
2. Кашин Ю.И. О мониторинге сберегательного процесса / Ю.И. Кашин // Вопросы экономики. – 2001. – № 6. – С.100-110.
Kashin, Yu.I. (2001), "On monitoring of saving process", *Voprosy ekonomiki*, no. 6, pp. 100-110.
3. OECD, OECD Factbook 2005: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing, 2005. – Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2005_factbook-2005-en>.

- OECD (2005), OECD Factbook 2005: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing, available at: www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2005_factbook-2005-en.
4. OECD, OECD Factbook 2013: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing, 2013. – Available at: http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook_18147364.
- OECD (2013), OECD Factbook 2013: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing, available at: www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook_18147364.
5. Леонов В. Социологические аспекты мотивации финансового поведения населения / В. Леонов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 132-146.
- Leonov, V. (2005), “Sociological aspects of people’s financial behavior motivation”, *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing*, no. 4, pp. 132-146.
6. Леонов В. Мотиваційні чинники фінансової поведінки населення України: емпіричний аналіз / В. Леонов // Український соціум. – 2007. – № 3 (20). – С. 63-76.
- Leonov, V. (2007), “Incentives of Ukrainians’ financial behavior: empirical analysis”, *Ukrainskyi sotsium*, no. 3(20), pp. 63-76.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер; предисл. В.С. Автономова. – М.: ЭКСМО, 2007. – 864 с.
- Shumpeter, J.A. (2007), *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy], Eksmo, Moscow, Russia, 864 p.
8. Кізима Т.О. Прагматика та перспективи трансформації заощаджень домогосподарств у інвестиції / Т.О. Кізима // Економіка, фінанси, право. – 2010. – № 10. – С. 22-26.
- Kizyma, T.O. (2010), “Pragmatics and perspectives of household saving transformation into investment”, *Ekonomika, finansy, pravo*, no. 10, pp. 22-26.
9. Кашин В.А. Мировой финансовый кризис: причины и последствия / В. Кашин // Финансы. – 2009. – № 1. – С. 14-20.
- Kashin, V.A. (2009), “The world financial crisis: causes and consequences”, *Finansy*, no. 1, pp. 14-20.
10. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лют. 2012 р. № 4452-VI [зі змінами від 09.06.2013 р.] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50. – С. 564.
- “Individuals Deposit Guarantee Scheme Act: The Law of Ukraine from February 23, 2012, no. 4452-VI” (2012), *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 50, p. 564.

Цель. Цель статьи заключается в развитии концептуальных основ формирования эффективной сберегательно-инвестиционной политики правительства на основе анализа и учета всего комплекса факторов сберегательного процесса.

Методика. В процессе исследования использованы: методы теоретического обобщения и сравнения, анализа и синтеза, дедукции (для уточнения содержания понятия «сбере-

гательный процесс»), системный подход, метод формализации (для обоснования типологии факторов сбережений), методы статистического анализа (для оценки уровня сбережений в Украине и их достаточности для финансирования потребительских расходов населения при отсутствии текущего дохода), методы сравнения и аналогии (для анализа и обобщения отечественных и мировых тенденций влияния разнообразных факторов на сберегательное поведение домохозяйств), метод логических обобщений (для обоснования приоритетных направлений активизации сберегательного процесса в Украине)

Результаты. На основании проведенного исследования предложена новая типология факторов сберегательного процесса, которая основывается на институциональной методологии, представлена в виде матрицы и предусматривает их деление на экономические, неэкономические, формальные и неформальные. Учет рассмотренных факторов при разработке инструментария государственной сберегательной политики будет способствовать повышению ее эффективности.

Научная новизна. Усовершенствован методологический подход к определению факторов формирования и использования сбережений домохозяйств в Украине, который, в противовес существующим, позволяет обосновать целостную концепцию активизации сберегательного процесса в Украине с учетом неэкономических факторов формального и неформального характера.

Практическая значимость. Полученные результаты направлены на решение проблемы ресурсного обеспечения экономического роста и развития экономики Украины на основе оживления сберегательного процесса.

Ключевые слова: сберегательный процесс, факторы сбережений домохозяйств, культура потребления-сбережения.

Objective. The purpose of this study is to develop conceptual framework for efficient state saving-and-investment policy on the basis of analyses and consideration of the full range of saving determinants.

Methods. During the study were used: methods of theoretical generalization and comparison, analyses and synthesis, method of deduction (to specify definition of the concept of 'saving'), system approach, formalization method (to ground typology of saving determinants), methods of statistical analyses (to assess Ukrainian saving rate in terms of its sufficiency to reimburse consumer expenditures provided current income equals zero), method of comparison and analogy (to analyze and summarize domestic and global tendencies of the effects various factors make on household saving behavior), method of logical generalization (to substantiate policy implications of priority importance for stirring up saving process in Ukraine).

Results. Conducted research allowed proposing a new typology of determinants of saving that is based on institutional methodology, designed in matrix form and suggests classifying factors into economic, non-economic, formal and informal. Consideration of these determinants in developing state saving policy will facilitate to increase the efficiency of the latter.

Scientific novelty. Methodological approach to the identification of household saving determinants has been improved. In contract to the existing ones, it allows to argue a holistic conceptual framework for stimulating saving process in Ukraine with regard for non-economic factors of both formal and informal nature.

Practical value. Results are aimed to solve the problem of resource supply for economic growth and development of the Ukrainian economy by means of stirring up saving process.

Key words: saving process, determinants of household savings, consumption-saving culture.

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. Фоміною М.В. Дата надходження рукопису 03.07.2013 р.